

YABANCI GÜÇLER GÖLGESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NE YÖNELİK ŞİA HAREKETLERİ

Jülide Akyüz ORAT*

ÖZ

Osmanlı Devleti İran coğrafyasında uzun soluklu bir mücadele yapmıştır. Aslında bu coğrafyadaki siyasî mücadele "hükümlerlik" iddiası üzerinedir, Şialık zahirîdir. 19. Yüzyılla birlikte bu zahirî sebep -Şialar ve Şialık- bölgede bir takım emelleri bulunan İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya gibi devletlerin güdümünde kalmış, Osmanlı Devleti'ne karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Yabancı güçlerin müdahalesi, desteği, kışkırtması, yatırımı sözümona hep Şialar lehinde olmuştur. Ancak tarihî süreç bu tavrın kendi menfaatleri doğrultusunda işlediğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şia, İran, Rusya, İngiltere.

SHIA MOVEMENTS AGAINST THE OTTOMAN EMPIRE IN THE SHADOW OF FOREIGN POWERS

ABSTRACT

The Ottoman Empire waged a long-termed struggle in the Iranian land. Shiaism was the issue on the surface but the actual political struggle in this region was about control. In the 19th century, this apparent factor (Shias and Shia Islam) remained under the control of those countries which had some ambitions in the region such as England, Russia, France and Germany, and this was used as a weapon against the Ottoman Empire. Intervention, support, provocation and investment by the foreign powers were always in favor of so-called Shias. The course of history, however, proved that these acts were in favor of those foreign powers.

Keywords: Ottoman Empire, Shia, Iran, Russia, England.

Giriş:

Osmanlı-İran ilişkilerinin başlangıcı Safavi hanedanının ortaya çıkmasından daha öncedir. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri Azerbaycan merkez olmak üzere İran, Doğu Anadolu ve Irak'a kadar uzanan devletler kurmuşlardı. Bu devletlerden Karakoyunlular Şii oldukları için, Akkoyunlular ise Safaviler ile akraba oldukları için İranlılaşmaları daha kolay olmuştur. Bu nedenle Osmanlı-İran ilişkilerinin başlangıcı Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri zamanına kadar götürülmektedir (Saray 2006: 22).

Çok eski bir geçmişe dayanan Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkiler 19. Yüzyılda daha çok bölgeye nüfuz etmeye çalışan İngiltere, Rusya gibi devletlerin merkez yörüngesinde gelişti. Aslında İran tarihine bakıldığında 1925 yılına kadar devam eden bir Türk nüfuzu söz konusudur. Şah İsmail'in Safavi Devleti'ni kurmasından önce de Nadir Şah'ın Afşar hükümdarlığı ve Kaçar Hanedanlığı dönemlerinde Türkler, devletlerin hâkim ve kurucu unsuru olmuşlardır. Safavi Devleti'nden günümüze söz konusu coğrafyada egemen dinî mezhep kendi içinde inanç farklılıklarını barındırmakla birlikte Şiiliktir. Bunun yanında Sünni Talışlar, Kuzey Kürtleri, Türkmenler, Beluçlar, Kazaklar, Sistaniler, Larlar, Tatlar olduğu gibi Hristiyan Ermeni, Nesturiler, Zerdüştlar, Yezidiler, Museviler de bu coğrafyanın birer parçasıdır (Metin 2012: 159-160).

Ticaret amacıyla İran coğrafyasına 1556'da gelen, ancak bu çabaları akim kalan İngiltere (Küpeli 2012: 373 vd), coğrafi keşiflerin ardından denizci devlet vasfını

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, julakyuz@gmail.com

kullanarak kendine yeni ticarî sömürgeler elde etmede oldukça başarılı oldu. Dünyanın uzak noktasında Hind coğrafyasında etkileri günümüze kadar gelen bir kolonileşme oluşturdu. İngiltere için Hindistan ve Hindistan'a ulaşabilecek her yol çok önemli idi. 18. Yüzyıl başlarından itibaren İngiltere Hindistan yolunun güvenliği ve korunması için Rusya ve Fransa ile mücadele etmiştir. Rusya 1828 Türkmençay Antlaşması ile İran coğrafyasında Aras Nehri'ne kadar ilerlemiş, böylelikle baskısını arttırmıştı. Afganistan meselesi nedeniyle İran ile Rusya arasında bir ittifak meydana gelmiş, Herat ve çevresinin İran tarafından alınmak istenmesi İngiltere'yi endişelendirmişti. İngiltere bu gelişmeler üzerine İran coğrafyasında Ruslar ile mücadeleye girişti (Armaoğlu 1997: 443). Rusya, İran coğrafyasındaki siyasî başarıları neticesinde Basra Körfezi'ne doğru ilerlemekte -ki sıcak denizlere inme politikası-, Fransa ise kendisine yeni sömürgeler aramaktaydı (Metin 2012: 1).

Fransa'nın 1801'de Mısır'ı işgali hem Osmanlı Devleti için hem de İngiltere için ağır bir darbe oldu. Osmanlı Devleti Fransa'nın böyle bir hamle yapacağına ihtimal vermemişti, İngiltere ise Hindistan'a giden yol üzerinde Fransa ile karşı karşıya kalmıştı. Napolyon 1806'da Rusya'ya karşı güneyden bir kuşatma hamlesi yapmışsa da İran coğrafyasından geri çekilmek zorunda kalmış, bölgede Fransız etkisi kırılarak İngiltere'nin nüfuzu artmıştı (Cin 2007: 30).

Rusya ile İngiltere 1907 tarihinde İran coğrafyasının paylaşılmasına dair bir anlaşma yaptılar. İran üzerinde uzun bir süredir mutlak egemen olmaya çalışan Rusya 1905'te Japonya'ya yenilince bölgedeki dengeleri, yaklaşan dünya savaşını ve Alman tehdidini göz önünde bulundurarak İngiltere ile anlaşmayı uygun bulmuştur. Söz konusu anlaşmaya göre; İran'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi de İngiltere'nin kontrolüne bırakılmış, bunun dışındaki alan tarafsız bölge kabul edilerek İran'ın kontrolünde kalmıştır. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nda İran'ın tarafsız bölgesi Rus ve İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, İran fiili savaş alanı olmuştur (Metin 2012: 161).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak yapması İngiltere için İran coğrafyasındaki en tehlikeli adım olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İngiltere'nin Hindistan'dan sağladığı lojistik desteği kesmek gibi stratejik girişimleri İran coğrafyasını yakından ilgilendiriyordu. Almanya söz konusu hedefi gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün yanında Halifenin manevî gücünden de faydalanmak istemiş ve tüm Müslümanların İngiltere'ye ve Rusya'ya karşı isyan etmelerini hedeflemiştir (Metin 2012: 161).

Sınır Hareketliliği:

Osmanlı Devleti ile İran arasında uzanan geniş sınır nedeniyle sınır ihlalleri, sınır kaçakçılığı, siyasî ve mezhebî propaganda her iki devlet için de sürekli gündem maddesi idi. Örneğin; 1308 Muharrem 10/26 Ağustos 1890'da İran kuvvetlerinin sürekli Osmanlı hududuna tecavüz ettikleri, gerek İranlı ahaliyi gerekse yerli Şiaları mezhebî hislerini kullanarak Osmanlı hükümeti aleyhine tahrik etmeye çalıştıkları yönünde istihbarat alınmıştır. Bu konuda Mirliya Kazım Paşa'dan gelen evrak üzerine Şakir ve Rıza Paşalar ile İstanbul'da bulunan Bağdad defter-i hakanî müdürü Nafiz Efendi müzakere etmek üzere görevlendirilmiş ve konu hakkında ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde durulmuştur (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)Yıldız Tasnifi Mabeyn Başkitabeti(Y. PRK. BŞK) D: 19 G: 6).

18 Receb 1317/22 Kasım 1899'da Osmanlı Devleti İran'ın Samas ve civarındaki Şialarla Ermenilere iki bin kadar sürmeli tüfek dağıttığı ve bir hayli süvari asker sevk etmiş olduğu bilgisini almıştır. Bu istihbarî bilgi üzerine İran Sefaretine ve gerekli yerlere durum iletilmiştir. Osmanlı hükümetine sefaretten gönderilen yazıda haberin asılsız olduğu, iki devlet arasındaki ilişkilerin iyi yönde geliştiği, sınırda her iki tarafın bu gibi fesadı def etmek istediği, asayiş ve emniyet arzu ettiği usulünce dile getirilmiş,

tedbir olarak sınıra bir ordu sevk edildiği bildirilmiştir. İran sefaretini ilaveten Osmanlı aşiretlerinin İran ülkesine tecavüz ederek katli ve yağma gibi hareketleri alışkanlık haline getirdiklerinden bahsetmiş, bu gibi hareketlerin men edilmesi özellikle Osmanlı serhadlerine ve gerekli kişilere katli bir şekilde bildirilmiştir (BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü (Y. MTV.) D: 196 G: 79).

Coğrafyanın yakınlığı, sınır komşuluğu ve bir arada yaşama kültürü bazen mezhep değiştirme gibi örnekleri de beraberinde getirmişti.* Örneğin; 22 Eylül 1892/29 Safer 1310'de Şeyhan ve Sincar'da seksen köy halkı kendi istekleriyle Ehl-i Sünnet olmayı tercih etmişler, bunlar için eğitime yönelik ihtiyaçlar hasıl olmuştur. Konu Meclis-i Mahsusada görüşüldükten sonra mescid ve mektep inşası Musul Maarif Müdürlüğü'ne tevdi edilmiş, muallim, müderris ve talebeye ödenecek maaşlar bölgeye gönderilen hey'et-i tefhimiye maaşlarından karşılanmak üzere havale edilmiştir (BOA. İrade Dahiliye (İ. D), 53). Konu ile ilgili olarak Musul Valisi Osman Paşa tarafından da 19 Rebi'ül-ahir 1310/10 Kasım 1892 tarihli bir arz gönderilmiştir. Musul'un birkaç köyünde yaşayan Şeyhan Nahiyesindeki aşiretlerin Şia mezhebinden olmakla birlikte Hanefi mezhebine döndükleri ve bunların çocuklarına verilecek eğitim ile ilgili materyal istenmektedir. Söz konusu yazıda bu çocuklar için 11 mektep inşa edildiği, okutulmak üzere 300 Kur'an-ı Kerim, 700 Elifba, sıbyan için yine cüz'-i şerifler, İslam akaidi ile ilgili 70 aded risaleye lüzum olduğu ifade edilmiştir (BOA. Y. MTV. D: 68 G: 90).

Aşure Günü:

Muharrem Ayının 10. Günü sadece Şialar açısından değil tüm İslam alemi için kutsaldır. Şialar için bu "kutsal" gün matem eksenli bir törene dönüştürülmüştür. Bu matem törenleri sadece kutsal topraklar sayılan Necef-Kerbela ve Şiaların çoğunlukta olduğu bölgelerde değil, İstanbul'da da icra edilmiştir. Bu törenlerden biri 10 Muharrem 1308/26 Ağustos 1890'da Üsküdar'da düzenlenmişti. İstanbul'da ikibini aşkın İranlı Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresinde bulunan (dergah-mezkur mahal) mekanda matemlerini icra etmişlerdir. Devlet bu matem töreni için gerekli önlemleri almış, lüzumu kadar jandarma ve polis memuru görevlendirerek hem tören yapanların hem de törenleri seyredenlerin asayişlerini sağlamıştır. Nuh Kapusu karakolu ile çarşı boyunda Nizamiye karakolu önünde akşam altı buçuğa kadar matem töreni devam etmişti (BOA. Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB) D: 5 G: 108).

Aynı yılın Aşure günü payitaht İstanbul'da bu törenler sorunsuz şekilde tamamlanmışsa da Şiaların yoğun olarak yaşadığı Necef-Kerbela'da durum tersidir. 28 Safer 1308/13 Ekim 1890 tarihli belge olayların akabinde İstanbul'a verilen bilgileri ihtiva etmektedir. Muharrem ayında Necef'de meydana gelen Şia hadisesi hakkında İran Şahi sultana sunulmak üzere bir telgrafname yazmış, bunun tercümesi İran sefaretinden gönderilmiştir. Söz konusu yazıda "matem icra eden Şialar üzerine askerler tarafından kurşun atıldığı, birçok kişinin öldüğü ve yaralandığı, bu durumun umum İranlılarda derin tesir bıraktığı" İran sefaretini tarafından Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Bunun üzerine durum hakkında Bağdad Vilayetinden bilgi talep edilmiş, alınan cevapta; Muharrem başından dokuzuncu güne kadar hükümetin sokaklarda matem törenleri yapılmasını yasakladığı, Muharrem'in onuncu gününde, yani Aşure gününde öğrenci cemiyetlerinin Necef Kaymakamına giderek törenlerini icra etmek için izin istedikleri ancak yine olumsuz yanıt aldıkları yönünde bilgi verilmiştir. Kaymakamın

* Mezhep değiştirme vak'aları sadece Sünnilerin Şiileştirilmesi ile kalmamış, Sünniler de yoğun bir Şiileştirilmişlerdir. Şiiler XV. Asrın sonuna kadar Musul ve Basra civarında kayda değer bir nüfusa sahip değilken XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Sünni kabileler halinde Şiileştirilmiş ve bölgenin demografik yapısı değişmiştir. Bkz. Abdullah Poş, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Irak'taki Şii Nüfus ve Caferî Toplumunu Tahrik Faaliyetleri", Milet ve Nihal, C: 8, S: 3, Aralık. 2011, s 47-76.

hükümet konağına gelmesini müteakip ahali sokağa çıkmış, askere hücum etmişlerdir. Askerin karşılık vermesi üzerine İran tarafı olaylarda bir kadından başka dördü ahaliden iki İranlı olmak üzere altı kişinin maktul olduğunu, altı kişinin yaralandığını iddia etmiştir. Osmanlı tarafı ise olaylarda biri ölü, biri yaralı iki erkek ile bir kadının kurşunla öldüğünü, diğerinin ise yaralandığını belirttikten sonra kadınların kurşun ile değil başka bir alet ile öldürüldüklerini ve yaralandıklarını tabib keşfi ile müşahede etmiştir. Kadınların Osmanlı vatandaşı oldukları da ayrıca ilave edilmiştir. Yaşanan bu olumsuz hadiseler üzerine Kaymakam meseleyi hüsn-i suretle çözmek, bu konuda araştırma yapmak yerine gereğinden fazla şiddet ve yasaklama getirdiği gerekçesiyle işden el çekirilmiş, görevli zabıtarlar yerine başkalarının gönderilmesi için Kerbela Mutasarrıflığına ve 6. Ordu Komutanlığı'na konu bildirilmiştir. Ayrıca yazışmalarda İran sefaretinden verilen bilgiler doğrultusunda 6 kişinin maktul ve 6 kişinin yaralandığı bilgisinin doğruluğunun araştırılması, olayın önemi vurgulanmış, Kerbela mutasarrıfının derhal olay mahalline gitmesi, Şiaların matem törenleri için vaaz ve nasihatle sakin olmalarına çalışılması gerekirken yanlış bir politika uygulandığından bahsedilmiştir (BOA. Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y. PRK. A) D: 6 G: 7).

Osmanlı topraklarında yaşanan bu hadisede ilk olarak İran Şahı devreye girmiştir. İran Şahı Şiaları korumak adına bu türden olumsuzlukların takipçisi olduğunu ve Şiaları desteklediğini göstermek istemektedir. Ancak aslında bu Osmanlı Devleti'nin iç işleri meselesidir ki belgede "Osmanlı vatandaşı" tabiri de bu nedenle kullanılmıştır. Şiaları korumak adına İran Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz tavırlar sergilemekten kaçınmamış, hatta bu hareketlerde destekleyici konumda da olmuştur.

Şia-Hristiyan Gerginliği:

Söz konusu coğrafya gerek etnik gerek dinî bakımdan son derece çeşitliliğe sahipti. Bu nedenle Osmanlı Devleti bölgede yaşayan diğer etnik ve dinî unsurları himaye etmek, onların ihtiyaçlarını gidermek durumundaydı. 8 Şevval 1310/25 Nisan 1893'te Beyrutabad nahiyesi Mersinli Karyesinde (köy) Rum kilisesi olmadığı gerekçesiyle bir kilise inşası konusunda bazı girişimler olmuştur. Kilise için tahsis edilen mirî arazi dört dönüm olup senelik 10 kuruş öşür ve vakıf araziden olan yarım dönümü de senelik 5 kuruşa zemin mukataası şeklinde alınmıştır. Var olan kilise baraka şeklinde olduğundan yıkılması ve orada yeni bir kilise inşası için padişah emri istendiği 20 Ramazan 310/7 Nisan 1893 tarihli tezkire ile İstanbul'a bildirilmiştir (BOA. Y. PRK. BŞK D: 29 G: 57).

Akabinde yaşanan gelişmeler devletin tedbir almakta haklı olduğunu göstermektedir. 17 Zi'l-ka'de 1312/12 Mayıs 1895'te bir Hristiyan kayıkçının bir Müslüman kayıkçıyı yaralaması ile akşam saat sekiz buçuk civarında başlayan hadise ahalide büyük heyecan yaratmış, olay büyümüştür. Büyüyen olaylar üzerine Hristiyanlar kiliselerinde, Şialar evlerinde ve mahallelerinde tutulmak suretiyle güvenlik önlemleri alınmıştır. Ancak her iki grubun kalabalıklığı göz önünde bulundurularak bölgeye takviye kuvvetleri sevk edilmiştir. Beyrut'tan takviye kuvvet gelinceye kadar İslam ve Hristiyan beşer kişiden ibaret devriye kolları oluşturularak söz konusu gruplar denetim altına alınmışlardır (BOA. Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS) D: 327 G: 99). 5. Ordu (Arabistan) Kumandanlığı olaylara dair gönderdiği telgrafta asayişin sağlandığını, gerekli incelemenin yapıldığını, jandarma ve zabıt toplam yirmi askerin ihtiyata binaen Sur'da bırakılarak merkeze dönüldüğünü 18 Mayıs 1895 tarihinde belirtmiştir.

17 Zi'l-ka'de 1312/12 Mayıs 1895'te Sur'da meydana gelen hadiselerde yirmi kişi yaralanmış, olaylar ile ilgili 2 Sünni, 13 Hristiyan ile birlikte 23 zanlı yargılanmak üzere Beyrut'a getirilmiştir. Bunun için Arkadi adlı vapurla zanlılar yanlarında yeteri kadar askeri kuvvetle birlikte seyahat etmişlerdir. Göreve yeni tayin olan kaymakam,

naib ve diğer memurlara gerekli talimatlar verilmiş, Sayda'ya uğranılarak tamir edilen Kebir-i Ömer Cami'nin resmi açılışı yapılmış, akşam Beyrut'a varılmıştır (BOA. Y. MTV. D: 120 G: 50).

Olaya istinaden kurulan inceleme komisyonunda olaylar esnasında tesadüfen Sur'da bulunan Nablus Sancağı ceza reisi Şeyh Sa'id Efendi ile Beyrut Hristiyan mu'teberanından ve mahkeme üyelerinden iki kişi ile Musevi milletinden vilayet ziraat müfettişi Lui Efendi de yer almışlardır. Cereyan eden hadiselerde Arazi-i seniyye reisi Asaf Bey'in gerekli tedbirleri başarıyla aldığı vurgulanmıştır. Soruşturmanın büyük bir titizlikle yapılacağı ve kimsenin haksızlığa uğramayacağı da ilave edilmiştir (BOA. Y. A. HUS D: 327 G: 102).

Bölgede Nüfuz Mücadelesi:

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki siyasi münasebetler bu iki devlet haricinde bazı devletlerin ilgisini ve dikkatini de çekmiş, bu yönde bazı girişimlerde bulunulmuştur. 17 Safer 1312/20 Ağustos 1894 tarihli evrak bölgede İngiltere'nin nasıl bir tavır sergilediğini açıkça ifade etmektedir. Belgede İngilizlerin Osmanlı memleketinin "nazik ve mühim" bölgelerinde bu türden olumsuzlukları malzeme yaptıkları gibi bir anlayıştan bahsedilmektedir öncelikle. İngilizlerin Bağdad'a müdahale etmeyi gerektirecek, kendi nüfuzlarını gösterebilecek ve fesada neden olacak işler çıkarmak için gizli teşebbüsler peşinde koştukları, bir fırsat aradıkları ilave edilmiştir. Bağdad Vilayetinde amaç Sünniler ile Şialar arasında bir arbede ve problem çıkmasına yöneliktir. Söz konusu belgede ilginç olan vilayet memurlarının pek çoğunun "fikren İngiliz" politikasını desteklemeleridir. Bağdad'daki İran başşehbenderi de İngiliz politikasını destekler vaziyette fesada iştirak etmek istemektedir. Bu durum bölgedeki bir başka devlet, Rusya'nın da dikkatinden kaçmamış, Tahran'daki Rus elçisi vasıtasıyla İran şahı nezdinde Bağdad şehbenderinin görevinden alınacağı kuvvetli bir ihtimal olarak görülmüştür. Neticede devlet, Bağdad'da İngilizlerin her hangi bir şekilde aleyhte olabilecek davranışlarına mahal verilmemesi, İngilizlerin hile ve desiselerine gerek vali gerekse memurların kapılmaması, aksi takdirde sorumlu tutulacaklarını taraflara bildirmiştir (BOA. Y. PRK. BŞK D: 37 G: 31).

Bu konu hakkında Rusya Sefiri Mösyö Donilvof'un da benzer tesbitleri olmuştur. 18 Safer 1312/21 Ağustos 1894 tarihli evrak bölgeye Rusların yakın alaka gösterdiklerini ve gelişmelerden haberdar olduklarını göstermektedir. Rus elçisi bölgede İngilizlerin güçlü görünmemesini istemekte, vali ve memurların dikkatli hareket etmesi gerektiğini belirterek askeri teftiş için Bağdad'da bulunan Nusret Paşa'nın hareketlerinin İngiliz Konsolosunu rahatsız ettiğini vurgulamaktadır (BOA. Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HR) D: 19 G: 54).

Özellikle Rusya Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkileri sürekli denetleyen bir tavır içerisinde olup bunu fırsat bulduğunda yazı ile beyan etmiştir. 9 Rebi'ül-evvel 1317/18 Temmuz 1899 tarihinde Petersburg Sefareti gizli şifre ile gönderdiği yazıda Rusya Hariciye Nazırı Osmanlı-Almanya ilişkilerinden haberdar olduklarını, Osmanlı Devleti ile Almanya Hükümeti arasında bir askeri anlaşma olduğunu, Almanya ateşemiliterinin Erzurum'da hududa yakın bir mevkiyi teftiş ettiği bilgilerinin vesika ile ellerinde olduğunu, ancak yine de iki ülke arasındaki askeri anlaşmaya inanmadıklarını ifade etmiştir. Sefir, nazıra Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı iyi niyet beslediğini imparatora bildirmesini istemiş, Rus nazırı İran Hükümetine Şialar ve Ermenileri silah yoluyla teşvik etmesi hususunun münasib olmadığı konusunda Tahran Rusya sefaretine tebligat gönderilmesini emrettiğini Osmanlı sefirine arz etmiştir (BOA. Yıldız Tasnifi Elçiler ve Şehbenderlikler Tahriratı (YPRK. EŞA) D: 33 G: 92).

Osmanlı Devleti dışında bölgede etkili olmaya çalışan yabancı güçlerin varlığı süreç içerisinde gittikçe tehlikeli bir durum almış, İngilizler bölgede etkinliklerini arttırmışlardır. 10 Zil'ka'de 1325/15 Aralık 1907 tarihli belge bu konu hakkındadır. Kerbela, Samarra ve Necef'deki fakir Şialara yabancı ülkelerden yardım geldiği belirtilen belgede bu yardımlar doğrudan dağıtılmakta iken dağıtım ile ilgili bir takım yeni uygulamalar yapıldığı ifade edilmiştir. Şöyle ki Kerbela'ya İranlı biri İngiliz Konsolosu olarak tayin edilmiş, Hindistan'dan gelen yardım konsolos nezaretinde fakir fukaraya dağıtılabilecek müctehid denilen İranlılara dağıtılmaya başlanmıştır. İlaveten İranlı bu müctehidlerin İran ülkesindeki Şialar üzerinde çok nüfuzlu oldukları, birkaç senedir İran'da meydana gelen hadiselerde bunların görüşleri ve tutumlarının dikkate alındığı belirtilmektedir. Kerbela'da söz konusu müctehidlerle Tahran arasında bir takım yazışmalar haber alınmış, geçen sene Kerbela'da İranlılar tarafından vergi meselesi nedeniyle çıkarılan hadise hatırlatılarak bu konuda İstanbul'un dikkati çekilmek istenmiştir (BOA. Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK) D: 252 G: 39).

27 Zilhicce 1320/27 Mart 1903'de Basra Vali ve kumandan-ı ferik Mustafa Nuri Basra'dan şifre ve acil bir telgrafname göndermiştir. Validen gelen telgrafa göre durum epey karışık ve şiddetlidir. Söz konusu telgrafta ifade edildiğine göre Şialar yalan haberler üzerine kadın-erkek demesizin binlerce kişi ziyaret bahanesiyle camiye işgal etmişler, sala vakitlerinde camiye boşalttıkları halde 14 Mart'ta bütün gün camide kalarak camiye terk etmemişlerdir. Ulema saat onda camiye giderek kendilerine nasihatlar bulunmuşlar, ancak Şialar tavırlarından vazgeçemedikleri gibi Cuma günü kapıları kilitlemişlerdir. Bunun üzerine polis, zabtiye ve asker zorla Şiaları camiden çıkarmışlar bu esnada camidekiler asker üzerine silahla saldırmak istemiş, oradakilerden biri kaşından yaralanınca asker de beş-on el silah atmıştır. Silah sesleri üzerine Şiaların hepsi dağılmış, bir kişi ölmüş dört kişi de yaralanmıştır. Şialar cami ve civarında bulunan hurma bahçesine sığınmışlardır. Bu hadiseden sonra "münasebetsiz ve sebepsiz olarak başlayan ve silsile halinde gelen Şiaların küstah ve cüretkar tavır ve hareketleriyle hem hükümetin dikkatini hem de Sünni halkın hiddet ve şiddetini tahrik ederek bir vukuat çıkarmak gibi gizli bir maksad ve emel niyetinde" olduğuna dair anlayış doğmuştur. Bu konuda Şia alimlerinden herhangi bir izahat alınamadığı, hafiye memurlarının Mansur Paşa olayında Şiaların üzüldüğü ve hükümetin neden bu konu ile ilgilenmediği sorularını kendi ırklarına karşı bir umursamazlık olarak gördükleri tespiti ifade olunmuştur. Vali Paşa bu istihbarattan sonra uyanık ve dikkatli olunması gerektiğini, daha büyük hadiselerin çıkma ihtimalinin uzak olmadığını ifade ederek bir nevi İstanbul hükümetini uyarmaya çalışmaktadır. (BOA. Y.PRK. ASK. D: 191 G: 102).

9 Safer 1321/7 Mayıs 1903 tarihli başka bir yazışmada konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Şialar Nevruz Bayramı nedeniyle Basra'nın Aşar Suru'unda bulunan "Makam-ı Ali" adlı ziyaretgâha gelen kalabalık bir grup bu esnada kapının tesadüfen açılmasını manevi bir işaret olarak algılamıştır. Buna istinaden pek çok kadın-erkek Şia aceleci ve süratli şekilde ziyaretgâha koşmuşlar, ehl-i sünnetin camide sala etmelerine imkan tanımamışlardır. Üstelik gelenlerin çoğunun kadın olması cebren çıkarılmalarında mahzur yaratmıştır. Şia din adamları sala vaktinde caminin boşaltılması, akabinde sala sonrası tekrar ziyarete devam imkanı olacağı yolunda Şiilere telkinlerde bulunmuşlardır. Şiiler ile Sünniler arasında bir arbede yaşanmaması için Şii muteberlerinden bir kaç kişi ile polis ve zabıta kuvveti camide bırakılmıştır. Durum Basra Vilayeti tarafından telgraf ile İstanbul'a bildirilmiştir. Telgraftan sonra durum vahimleşmiş, Şialar camiden çıkmamakta, Şia din adamlarını dinlememekte ısrar etmişler, Cuma günü caminin kapılarını kırıp içeri girmişler, hadise silahların devreye girdiği bir hal almıştır. İstanbul Hükümeti yaşanan hadiselerin daha da büyük olabileceği ihtimalinin göz önünde bulundurulmasını, gizli bir araştırma ve inceleme yapılmasını bildirmiştir (BOA. Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES) D: 120 G: 32).

6. Ordu'nun Bölgedeki Faaliyetleri:

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en önemli haber kaynağı 6. Ordu idi. Eylül 1843'te çıkarılan yeni askeri düzenleme ile Osmanlı Ordusu beş büyük ordu bölgesine ayrıldı. Bunlar; Hassa ve Der-Saadet Orduları ile Rumeli, Anadolu ve Arabistan Orduları idi (Karal, 1983; 179). 1848 yılında Bağdad merkezli olmak üzere (Irak ve Hicaz Ordû-yı Hümayunu) 6. Ordu kuruldu (Çadırcı, 1991; 314). 1877 salnamesi ile de Şam merkezli 7. Ordu oluşturuldu (Karal, 1988; 356). 6. Ordu'nun görev sahası hem genişti hem de sıkıntılı idi. Konum itibarıyla Şiaların yoğunlukta olduğu bölgede kurulan 6. Ordu Osmanlı Devleti için aynı zamanda istihbarat hizmeti de yapmaktaydı. Bu ordu zaman zaman çeşitli raporlar sunuyor, aldığı istihbarata göre merkezi uyarıyor ve müdahil olduğu olaylarla ilgili ayrıntılar veriyordu. Örneğin, 9 Zi'l-ka'de 1308/16 Haziran 1891 tarihinde 6. Orduya gerekli asker ihtiyacından bahseden rapor aynı zamanda bölge hakkında da bilgiler vermektedir. Yemen'e asker sevk etmek isteyen Osmanlı Devleti bölgeye yakınlığı nedeniyle önce 6. Ordudan asker gönderilmesi hususunu tercih etmiştir. Ancak, ordudan gelen bilgiler bu tercihin pek de doğru olmadığı yönündedir. Raporda 6. Ordunun taburlarının eksik olduğu, ilaveten 6. Ordunun büyüklüğü, İran ile sınır olması, Bağdad ve civar halkın ekseriyetle Şia mezhebinden olması, İran'ın Bağdad hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu konusundaki belirsizlikler vurgulanmış, bu olumsuzlukların 6. Ordunun her ihtimale karşılık mükemmel durumda olmasını gerektirdiği ifade edilmiştir.

Söz konusu rapordaki çekinceler üzerine Osmanlı Devleti, Yemen'e sevk olunacak asker konusunda 6. Orduyu güçlendirmek için 4. Ordudan (Anadolu Ordusu) yardım almak istemiştir. Bu yardım alma mübadele yolu ile olacaktır. Ancak bunun da bir takım mahzurları bulunmaktadır. Şöyle ki 6. Ordu askerinin her şeyden önce Şia mezhebinin tesirinden muhafaza edilmesi gerekmektedir. İlaveten 6. Ordu ile 4. Ordu arasındaki bu mübadele 6. Ordudaki Şiilerin 4. Orduya sirayet etmesini beraberinde getirecektir. Üstelik Şiiler 6. Ordunun 4. Orduya en uzak mahallerinde bulunmakta, nakilleri sıkıntılı olmaktadır. Bunların çoğu da bakayada kalarak silah altına alınamayanlar olup askerinin çoğu bu gibilerden oluşmaktadır. 6. Orduya asker bulmada sıkıntı çekilirken askerinin 4. Orduya nakilleri ve hizmet ettirilmelerinin daha güç olacağı yönünde tespitler yapılmıştır. Bu takviyeden vaz geçilmesi "Şialık propagandasının ve yayılmasının önü alınacaktır" beklentisini ortaya koymuştur. Tüm bu hususların dikkate alınması için bir komisyon kurulması ve komisyonun bu çekinceleri göz önünde bulundurması istenmiştir (BOA. Y. MTV.) D: 51 G: 24).

Bölgede yaşanan gelişmelerle ilgili olarak 7 Zi'l-hicce 1308/14 Temmuz 1891'de 6. Ordudan Yıldız Sarayı'na şifreli bir telgraf gönderilmiştir. Gerek ahali arasında cereyan eden gerginlikler gerek bölgeye yönelik diğer devletlerin müdahaleleri devletin bölgeye yoğunlaşmasını gerektirmiştir. Söz konusu raporda Bağdad ve civarında bir "fesad" hazırlanmakta olduğu özellikle ifade edilmektedir. Özellikle Bağdad valisi Sırrı Paşa'ya yönelik bazı ithamlar bulunmaktadır. Paşa'nın Şia mezhebinden olduğu, bu nedenle de Şialara yönelik lehte bir tavır sergilediği vurgulanmaktadır. Zilhicce başında Şialardan asker alınmaması yönünde Kazvin Komitesi bir karar almış, bu konuya fevkalade özen gösterilmesi hususunda devletin İran Sefareti'ne talimat gelmiştir. Şia mezhebine mensup olan Sırrı Paşa bu talimata istinaden halka askere alma konusunda "her hangi bir Osmanlı zabiti asker kararı çıkmış var diyerek bir Şiayı zorla götürmek isterse" herkesin işini gücünü bırakarak yanlarındaki ve dükkanlarındaki alet edevatı kullanarak müdahale etmeleri yönünde telkinde bulunmuştur. Bu aslında Osmanlı Paşası ve valisi Sırrı Paşa'ya yönelik çok ağır bir ithamdır. Vali üstelik kur'a-i askeriye meclisi (askere almada kur'a usulü uygulanıyordu) (Çadırcı 2008: 65 vd) başkanı

olduğu halde meclise gelmediğinden valinin Şialardan asker alınmasına rızası olmadığı yolunda bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu durum Sünniler arasında hoşnutsuzluk yaratmış, Şiilerin asker vermemesi “mademki onlar vermiyor biz neden verelim” anlayışına yol açmıştır. Şiiler vali taraftarı olmakla, İran sefaret memuru da istediği gibi Bağdad vilayetinde hükümet etmekle suçlanmıştır. Bu durum bölgede gayet gizli sözler döndüğüne ve devlete karşı bir fesat hazırlanmakta olduğuna delalet etmiştir (BOA. Y. PRK. ASK D: 73 G: 102).

14 Zi'l-ka'de 1323/10 Ocak 1906 tarihli ve 6. Ordu tarafından gönderilen telgraf yine bölgede yaşanan gelişmeler ile ilgilidir. İran hükümeti yanlısı olan Şia grup üzerinde İngiltere Konsolosu Kerbela ve Necef'de İran uleması ile bir takım müzakerelerde bulunmuştur. İranlı müctehidler Sünniler üzerine cihada davetin şer'an caiz olduğu şeklinde bir iddiayla ahali arasında bir fesat yaratmak istemektedir. Bu nedenle Muhammara tarafının gözetim altında olması Basra Vilayeti'ne tembih edilmiştir. Hankiye ve Mendili civarı da Musul Vilayeti denetimine bırakılmıştır. Bölgenin iki mezhep tarafından da yaşanan bir belde olması iki tarafın sürekli telkin ve teşviklere inanmaları ve özellikle İngiliz kışkırtmaları 6. Ordu tespitleri arasındadır.

6. Ordu bulunduğu konum itibarıyla İran hududuna yakın bölgelerde görev yapmaktadır. Hududun Revandiz'den Hankiye'ye kadar uzanan kısmında Osmanlı Devleti'ne meyilli aşiretler sakindirler. Hankiye'den Muhammara'ya kadar olan kısımda ise Şiiler ve İran hükümeti yanlıları yerleşmiştir. Şiiler ve Sünniler arasında her hangi bir vukuat meydana gelmemesi için Basra Vilayeti ve Musul Vilayetine gerekli tebliğ yapılmıştır. İlaveten her hangi bir ihtimale karşılık bir miktar piyade asker ile iki sahra topunun Hankis mevkiine yerleştirilmesi, ordunun ikmal ve asker noksanı olduğu, şimdilik 10.000 tüfek ve yetersiz iki bataryalık çelik cebel topunun mühimmatıyla beraber Bağdad'a gönderilmesi 6. Ordu tarafından telgrafla arz edilmiştir (BOA. Y. MTV. D: 282 G: 58).

Bölgeye Dair İki Rapor:

Osmanlı Devleti bölgede yaşanan ve uluslar arası dikkati çeken ve problem haline getirilmeye çalışılan Şia meselesi ve bölge ile ilgili bir takım tedbirlerin yanı sıra kapsamlı araştırmalar yaptırmış ve neden-niçin sorularına cevap bulmaya çalışmıştır. Bu konu hakkında 1310 (1892-93) tarihli rapor oldukça izahatlıdır. Söz konusu iki rapordan ikincisi daha siyasîdir. Raporda Osmanlı Devleti'nin Şialara yönelik nasıl bir siyaset izlemesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Amaç Şiaları kazanmak ise Şiaları memnun edecek bir takım adımlar atılması gerekmektedir. Zira Rusya ve İngiltere bölgede Şiaları kazanmak adına zaten faaliyettedirler.

İlk rapor aslında Osmanlı coğrafyasında 1830'lara kadar uzanan demiryolu yapma projeleri ile ilgilidir. Bu projelerden biri olan Bağdad demiryolu imtiyazı Almanlara verilmişse de verildikten sonraki süreçte bölge ile ilgili uluslar arası rekabet daha da hız kazanmıştır (Albayrak 1995: 11). Dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid dış politikada İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Almanya desteğini ön plana aldı. Bu nedenle Bağdad Demiryolu imtiyazını Almanlara verdi. Ancak bu gayet uzun sürdüğü gibi uluslar arası bir rekabeti de beraberinde getirdi (Engin 2005: 40).

Raporda öncelikle Irak bölgesinin ticaret güzergahı üzerinde önemli bir noktada olduğundan bahsedilmekte, Irak'ın İran ve Hindistan ile mevcut ithalat ve ihracatının hacmi hakkında bilgi verilmektedir. Irak'ın şark bölgesi ile olan ticarî münasebetlerinde Fırat ve Dicle nehirlerinin önemli bir katkısı olduğu vurgulanmakta, bu nehirlerin seyr ü sefere elverişli olduğu, göçebe halde yaşayan kavimlerin ticaret ve ziraatin tadını aldıktan sonra kendi istekleriyle iskan olmak isteyecekleri ve iskan meselesinin ne kadar önemli olduğu ifade edilmektedir. Fırat ve Dicle nehirlerinin Irak'ın Anadolu içleri ve batının Hindistan ile ticaretine olan faydasının tüccar miktarını iki misline ulaştırdığı

halde İran ve Irak tüccarının bu yolu kullanmak yerine develerle, yani klasik kervan ticaretine bağlı kalmaları esefle karşılanmaktadır.

Demografik bakımdan; İran nüfusunun sekiz milyonu bulduğu, bunun yediyedibuçuk milyon kadarının Şia mezhebine mensup olduğu belirtilmektedir. Şialar için Kerbela'da Meşhed Hüseyin'in ziyaretinden önce Ka'beye hac ziyaretleri mümkün değildir, bir defa hacca gitmiş olanlar dahi iki senede bir Kerbela'yı ziyaret ederek en mukaddes dinî vazifeyi yerine getirmiş olmaktadır. Senede 100.000'den fazla İran hacıları İran hududuna vardktan sonra hac için 30.000 kadar deve ve eşek sırtında, yakıcı güneş altında dokuz-on gün türlü zorluklar çekerek ve ortalama her yolcu 900 kuruş masrafla maksad mahalline ulaşmaktadırlar. Yine istatistiklere göre İran'da senelik ortalama 70-80.000 vefat olmakta, vefat edenlerin en kaba hesaplama 20.000'i mukaddes meşhede defn edilmektedir. İran'da vefat edenlerin onda yedisi ya mumya halinde ya da normal halde kemiklerinin Kerbela'ya nakledilerek defn olunmayı da dini bir vazife olarak telakki etmektedirler. Şark Müslümanlarının çoğu hac için İran yoluyla Bağdad, Meşhed Hüseyin, Meşhed Ali, Buldan, Basra yolunu takip etmektedirler. Kerbela şehri makberlerden dolayı mübarek bir şehirdir. Halkın geneli Şia mezhebindedir. Kerbela'dan son mevki Necef şehrine gelinir. Necef şehri, Basra iskelesi vasıtasıyla yapılan Hindistan ihracatının başlıca son mevkisidir. Ayrıca Yemen ve Basra vilayetlerinin serhaddinde olduğu için de Arabistan'ın idareye dahil olmayan kısımlarını, Arabistan İslam kavimlerini Osmanlı bayrağı altında toplamak üzere elzem birinci tedbir şimöndöfer hattının uzatılmasıdır.

Memlekette iklim şartları hem hacılar hem de tüccar için son derece zahmetlidir. Yakıcı güneş altında gündüzleri seyr ü seyahat mümkün olmayıp, bir günde ancak 7-8 saat seyahat kabildir. Necef şehri Bağdad'a en iyi ihtimalle 6 günlük mesafededir. İran hududundan Necef'e kadar tahmini 250 km'den ibaret bir mesafe adı katarla 26 saatte, develerle 9 günde kat edilmektedir. Hacılar ve tüccar için bu son derece kolaylık ve ucuzluk sağlayacağı gibi çöllerde yolcuları sürekli rahatsız eden çeşitli zorluklara da mahal kalmayacaktır. Bu asayiş elbette ziyaretçi sayısını da arttıracaktır (BOA. Yıldız Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y. PRK. TNF) D: 3 G: 75).

Söz konusu rapor aslında bölgede inşası düşünülen tren hattına dairdir. Hattın geçeceği güzergah hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Ancak raporda Şiaların yoğun olarak yaşadığı bölgelerden de bahsedilmekte, ahalinin kutsal saydığı toprakların nasıl gelişebileceği noktasında ticaret ön plana alınmaktadır. Tren hattının bu bölgeyi ticarî bakımdan farklı bir noktaya taşıyacağı aşikardır.

Bir başka rapor 1296/1878-1879 tarihlidir. Bu jurnal dosyası Osmanlı Devleti'nin Şialara yönelik yapması gereken politikalara dair bir takım görüşler ve tespitler içermektedir. Rapora göre ilk olarak Şia halkı ve Şia ulemasını memnun etmek gereklidir. Bunun için de yapılacak işlerden biri Hazret-i Abbas, İmam Hüseyin, İmam Zeynelabidin, İmam Cafer, Hazret-i Fatma'nın defnedildiği kabirlerin ve türbelerin tamir edilmesidir. Halife Abdülmecid Efendi tarafından Necef, Kerbela, Kazimiye ile diğer önde gelenlerin türbelerine gümüş ve altın yapımı şamdanlar hediye edilmesi, tamire muhtac mahallerin tamir edilmesi gibi iltifat hem Şia halkını hem de ulemayı memnun edecektir. Horasan'da defnedilen İmam Mirza'nın kabrinde bazı bereket yapıldığı taktirde İranlıların kalbi kazanılmış olacaktır. Necef, Kerbela ve Bağdad'da Şiaların nüfuzlu ve sözü geçen adamları olan ulema kazanılırsa işler daha da kolaylaşacaktır. (istediğimiz gibi açıp kapamaya yarayacak bir anahtar ele geçirmek). Ancak bu jurnal yazan kişinin tespit ettiği olumsuz noktalardan biri Bağdad'da bazı müfsid kişiler olduğu ve bunların bir kısmının cahillikten bir kısmının da menfaatleri nedeniyle ulemayı devletten uzaklaştırmaya çalıştıkları yönündedir.

İran ve Rusya'nın izlediği Şia politikalarından da bahseder evrak. İmam Ali ve İmam Hasan'ın türbeleri ve Horasan'da bulunan İmam Mirza'nın türbesinin tamiri, bakımı, onarımı ve tezyinatı için birçok paralar harcayan İran şahı Şia ulemasını huzurunda oturtmakta, fevkalade izzet ikramda bulunmaktadır. İran müctehidlerinin çoğu Arab ve Osmanlı Devleti tebaası olarak ülke toprakları olan Necef, Kerbela ve Bağdad'da oturmaktadırlar. Üstelik bu ulema "İran şahı zalimdir" diyerek şahı sevmemekle birlikte kendilerine yapılan iltifat ve türbelere gösterilen hassasiyetten dolayı sessiz kalmakta, halkı şaha karşı itaatsizliğe davet etmemektedirler. Evrakta ulemanın tüm İran halkını 24 saatte şaha karşı ayaklandırabilecek güç ve kudrette olduğu belirtilmektedir. Şia ulemasının nüfuzunu çok iyi fark eden Rusya Devleti de bu nedenle ulemaya hürmet ve riayet etmekte, süslü asalar ve hırka gibi hil'atlar hediye ederek hem İran'ı hem de Dağıstan'ı kontrol etmeye çalışmaktadır.

İran ahalisinin Osmanlı idaresini daha adil gördüğü için Osmanlı'yı daha çok tercih ettiklerini kaydeder rapor. İran ahalisini Osmanlı tarafına çekmek için İran şahının yaptığı her şey yapılmalıdır. Şialar Peygamberimizden sonra 12 İmamı halife olarak tanımadıklarından başka kimsenin hilafetine kail değillerdir. Şiaların "hilafetten" muradları siyasi olmayıp Osmanlı Devleti'ndeki gibi manevi bir emir olduğu için Osmanlı padişahlarına karşı olumsuz bir bakışları bulunmamaktadır. İster Sünni olsun ister Şia Osmanlı sultanını İslam padişahı olarak kabul etmekte, büyük bir kutsiyet ve azim ile bakmaktadırlar. Kaçar sülalesinden* olduğu için de İran şahını bu anlamda halife olarak tanımamaktadırlar.

Raporu kaleme alan şahıs, İran devletinin memurları ile müctehidler* arasında bir husumetten bahsetmektedir. İran memurlarının zalim olduğunu söyleyen müctehidler bunların hizmetinde olanların şahadetini dahi kabul etmemektedirler. Aslında devlet tarafından mansıb ve memurluk almamış, ancak ahali arasında ilim ve takvaca şöhret kazanmış müctehidler bu anlamda bir azil korkuları da bulunmamaktadır. Halk nazarında imam naibi olarak kabul gören müctehidler nüfuzu İran şahının nüfuzundan bin kat İran'da geçerlidir. Jurnalci bu konuda bir örnek de vermektedir; Feth Ali Şah zamanında Tahran'daki İmam Cuma'nın bir sözünü halk silahlanarak Rusya sefaretine hücum etmiş, sefiri ve sefaretteki memurları öldürmüştür. Rusya Şiaların İranlılara olan üstünlüğünü anlamış, İran'da şeriatdan başka bir kanunun gelmesine ulemanın izin vermeyeceği anlaşıldığından devlet ve Rusya bu işten vazgeçmişlerdir. "Ulema nüfuzunun devleti nice şeylerden korkutup titrettiği malum ve meşhurdur." denilerek ulemanın gerek ahali üzerinde gerekse devlet üzerindeki nüfuzunun ne derece tesirli olduğu ifade edilmek istenmiştir (BOA. Yıldız Tasnifi Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK AZJ) D: 3 G: 37).

Sonuç; Osmanlı Devleti ile İran-evveliyatı Safaviler- arasındaki siyasî ilişkiler çok eski, kadim bir geçmişe dayanmaktadır. Şialık klasik Osmanlı-İran ilişkisindeki mezhebî ve başat kavga olmakla birlikte, bu mücadelenin temel argümanı "üstünlük-ben" anlayışıdır. Şunu hemen ilave etmek gerekir ki bu mücadeledeki en etkili faktör Şia halktır. Şiaların yoğun olarak yaşadığı bölgeler yukarıda bahsedildiği üzere her açıdan çok kıymetli topraklardır. Bu kıymetli topraklar süreç içerisinde bölgede devreye başka aktörlerin girmesini tetiklemiştir. Bu aktörlerden İngiltere ticarî faaliyetlerini hesap ederek bölgeye müdahalede bulunmuş, Rusya ise siyasî emelleri doğrultusunda

* 20. Yüzyılın başlarına kadar İran Türk kökenli Kaçar Hanedanlığına yönetilen bir ülke idi. Kaçarlar, eski bir Türk boyu olup, Safavi Devleti'nin kuruluşunda etkin olmuşlardı. 1747 yılında Nadir Şahın vefatından sonra hâkimiyet konusunda mücadele ettiler ve 1795 yılında Ağa Muhammed Şah Kaçar İran'ı tamamen ele geçirdi. 1921 darbesiyle de Kaçar Hanedanlığı etkisiz hale getirildi. Bkz. Attar (Haşimzade), Ankara 2006.

* Kelime anlamı olarak ayet-i kerime ve ihadas-ı şerifeden ahkam istihracına muktedir olan mütebahhir, imam demektir. Şemseddin Sami, 1317; 1291.

müdahil olmuştur. Bölgede gerek Sünni-Şia gerek Şia-Hristiyan bir takım tatsız hadiseler vuku bulmuş, Osmanlı toprağı konumundaki bölgede Devlet bir takım tedbirler almıştır. “Nazik ve mühim” bölgeler addedilen bu coğrafyada Şialık asla unutturulmayan bir desise olarak günümüze kadar getirilmiş ve kullanılmıştır. Osmanlı Devleti bir taraftan Şiaları, bir taraftan Sünnileri diğer taraftan da Hristiyanları korumak durumunda kalmıştır. Halen toprağı sayılan bu coğrafyada varlığını ortaya koymuş, gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bilindiğı üzere de maalesef süreç bu coğrafyanın özellikle yabancı faaliyetler neticesinde Osmanlı Devleti’nden kopmasını beraberinde getirmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) YILDIZ TASNİFİ MABEYN BAŞKİTABETİ (Y. PRK. BŞK) D: 19 G: 6. (10 Muharrem 1308/26 Ağustos 1890).; D: 29 G: 57. (20 Ramazan 1310/7 Nisan 1893).; D: 37 G: 31. (17 Safer 1312/20 Ağustos 1894).

BOA. YILDIZ MÜTENEVVI MARUZAT EVRAKI BÖLÜMÜ (Y. MTV.) D: 196 G: 79 (18 Receb 1317/22 Kasım 1899).; D: 68 G: 90. (19 Rebi’ü’l-ahir 1310/10 Kasım 1892).; D: 282 G: 58. (14 Zi’l-ka’de 1323/10 Ocak 1906).; D: 51 G: 24. (9 Zi’l-ka’de 1308/16 Haziran 1891).; D: 120 G: 50. (17 Zi’l-ka’de 1312/12 Mayıs 1895).

BOA. YILDIZ ZABTİYE NEZARETİ MARUZATI (Y. PRK. ZB) D: 5 G: 108. (10 Muharrem 1308/26 Ağustos 1890).

BOA. YILDIZ TASNİFİ PERAKENDE EVRAKI SADARET MARUZATI (Y. PRK. A) D: 6 G: 7. (28 Safer 1308/13 Ekim 1890).

BOA. YILDIZ SADARET HUSUSİ MARUZAT EVRAKI (Y. A. HUS) D: 327 G: 99. (17 Zi’l-ka’de 1312/12 Mayıs 1895).; D: 327 G: 102. (17 Zi’l-ka’de 1312/12 Mayıs 1895).

BOA. YILDIZ ASKERİ MARUZAT (Y. PRK. ASK) D: 73 G: 102 (7 Zi’l-hicce 1308/14 Temmuz 1891).; D: 252 G: 39. (10 Zi’l-ka’de 1325/15 Aralık 1907).; D: 191 G: 102. (27 Zi’l-hicce 1320/27 Mart 1903).

BOA. YILDIZ TASNİFİ ELÇİLER VE ŞEHBENDERLİKLER TAHRİRATI (YPRK. EŞA) D: 33 G: 92. (9 Rebi’ü’l-evvel 1317/18 Temmuz 1899).

BOA. YILDIZ SADARET RESMİ MARUZAT EVRAKI (Y. A. RES) D: 120 G: 32. (9 Safer 1321/7 Mayıs 1903).

BOA. YILDIZ TİCARET VE NAFİA NEZARETİ MARUZATI (Y. PRK. TNF) D: 3 G: 75. (1310 /1892-93).

BOA. YILDIZ TASNİFİ ARZUHAL VE JURNALLER (Y. PRK AZJ) D: 3 G: 37. (1296/1878-1879).

BOA. YILDIZ HARİCİYE NEZARETİ MARUZATI (Y. PRK. HR) D: 19 G: 54. (18 Safer 1312/21 Ağustos 1894).

BOA. İRADE DAHİLİYE (İ. D), 53. (29 Safer 1310/22 Eylül 1892).

Araştırma Eserler

ALBAYRAK, Mustafa. (1995). *“Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdad Demiryolunun Yapımı”*. Ankara. OTAM. S. 6: 1-38.

ARMAOĞLU, Fahir. (1997). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi* (1789-1914). Ankara: TTK Yayınları.

- ATTAR (HAŞİMZADE), Aygün. (2006). *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*. Ankara: Divan Yayıncılık.
- CİN, Barış. (2007). *Türkiye-İran Siyasî İlişkileri (1923-1938)*. İstanbul: IQ, Yayıncılık.
- ÇADIRCI, Musa. (2008). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, Ankara: İmge Yayınları.
- ENGİN, Vahdettin. (2005). *II. Abdülhamid ve Dış Politika*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya. (1983a). *Osmanlı Tarihi/V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: TTK.
- KARAL, Enver Ziya. (1988b). *Osmanlı Tarihi/VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. Ankara: TTK.
- KÜPELİ, Özer. (2012). “*Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerin İran Seyahatleri, 1562-1581)*”. Samsun: History Studies, S: 4/1, s 373-385.
- METİN, Barış. (2012a). “*Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)*”. Ankara: *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 16/2, Ağustos. s 159-187.
- METİN, Barış. (2012b). *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dinî ve Siyasî Nüfuz Mücadelesi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- POŞ, Abdullah. (2011). “*XIX. Yüzyılın Sonlarında Irak'taki Şii Nüfus ve Caferî Toplumunu Tahrik Faaliyetleri*”, İstanbul: *Milel ve Nihal*, C: 8, S: 3, Aralık. 2011, s 47-76.
- SARAY, Mehmet. (2006). *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.